

nulása után alábecsülték. Igyekeztek (...) kiiktatni a színháztörténelemből. (Pedig) A mai magyar színházi rendezők, a színházi nézők sokat köszönhetnek munkásságának"; és ezt nem csak a „halottakról vagy jót vagy semmit” jegyében tette; ugyanő már a befejezés nyitányául szolgáló hatvanadik születés-napon megírta, hogy Kazimir munkássága lázadás volt „a kötelezően egyfajta színház ellen”, s hogy „Gyökeresen mást csinálni: ehhez nagy erkölcsi erő és tehetség kell”.

Kazimir idejében hagyta el a hatvanat, ennyiben kegyes volt hozzá a sors: megvolt az elvi alapja a visszavonulásnak, amelyet az

első szabad választások évében, 1990-ben kérelmezett, nem várva meg, hogy beleessen az első „rapid megoldások” egyikébe. Pályájának íve nagy politikai, később művészi, még később ismét gyökeres politikai változások hullámvonalával manőverezett együtt; az elsövel még együtt tudott haladni művész-ként is, emberként is, a másodikat a magát ugyancsak sértve érző hatalom támogatásával, sebzett önbizalmát gyógyítgatva még elviselte, a harmadik nem az ő világa volt, és fogta a kalapját. Csendesen elment, nyolc évvel megelőlegezve a fizikai halált.

Az elmúlt csendes évtized nagy személyi tragédiát is hozt: Karcsi elvesztette feleségét, tünt ifjúságunk szépséges közkedvencét, a nála tíz évvel fiatalabb Takács Marikát. Most ő hagyta árván tize nyolc éves lányukat, Annamáriát.

Ha ez ással történik, Karcsi mint a Színházművészeti Szövetség főttkára már meg-kereste volna a kislányt: mire van szüksége, hogyan tudná a céh tompítani a szörnyű veszteséget; t?

Kíván si volnék: felveszi-e most valaki a

SZANTO JUDIT

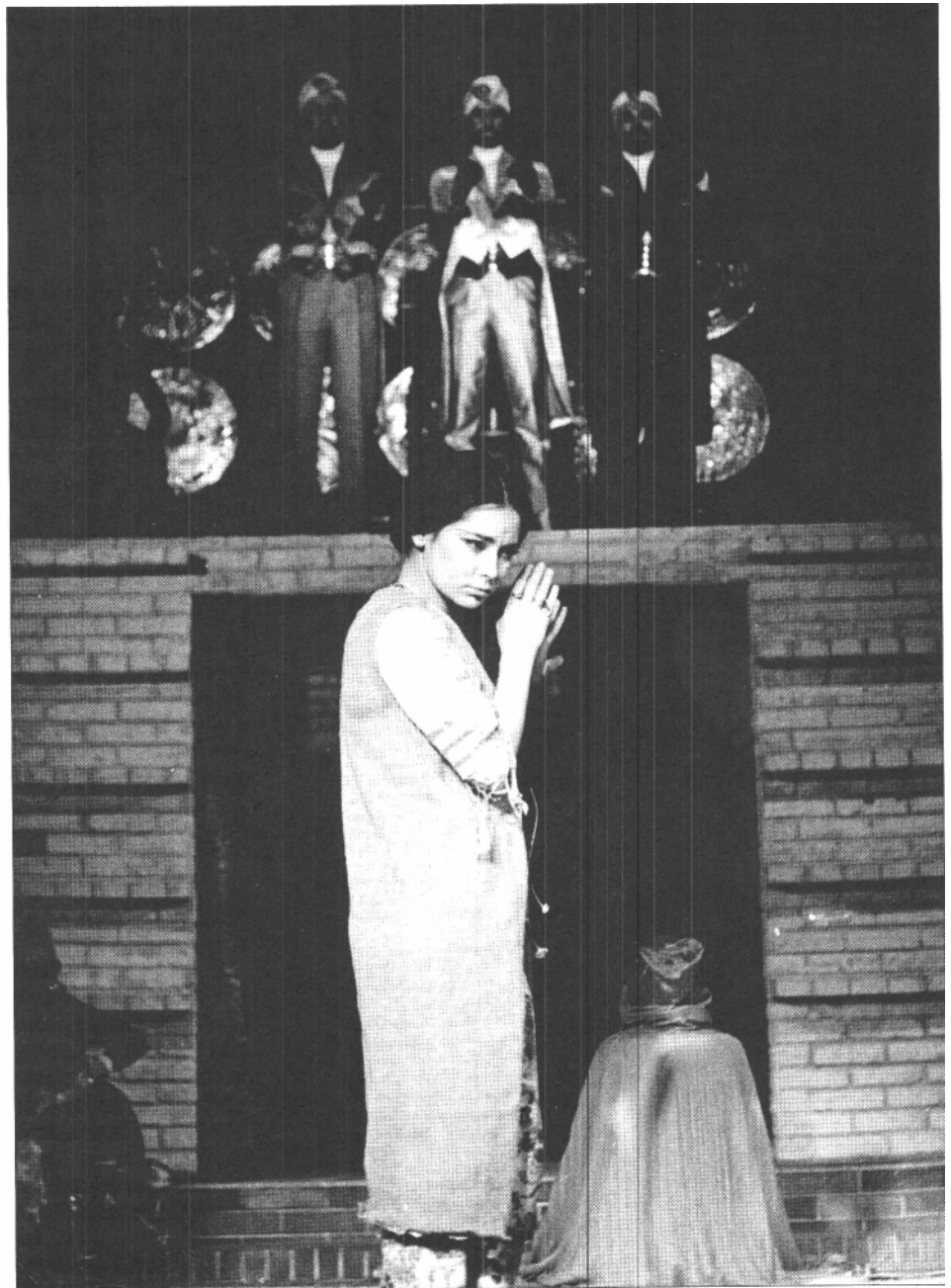
EMLÉKKÉPEK

Ez a kutatás emlékeim között nem tud elszakadni érzelmeimtől, kritikáimtól, tévedéseimtől és igazságaimtól. Ezért sem tud érvé-nyes Kazimir-képet kialakítani. De arra vállalkozhatom, hogy néhány útjelzőt helyezzek el egy jelentős és erős ember diadalmas menetelésének és fáradt botorkálásának útján.

1958-ban a Főiskolán a második tanév végén Brechtrel vizsgáztunk. Én *A zsidó feleséget* rendeztem. Úgy éreztük, sok minden eldőlt az életünkben, de nem tudtuk, mi. Bulit tartottunk Erzsébet körüli lakásunkban. Egy osztálytársam fiatal rendezővel jelent meg: Kazimir Károllyal. Tudtuk, hogy a Nemzetiben dolgozik, de nem mutattunk különös érdeklődést iránta. A Nemzeti nekünk Gellért, Marton, Major, Várkonyi volt (és maradt). A fiatal rendező mosolygott. Villogott a szeme, mindenkivel beszélgetett, érdeklődött irántunk. Úgy éreztem, elsősorban nem azért, mert kíváncsi ránk, inkább korteshadjáratot tartott. Ismerjük meg egymást, sosem lehet tudni. Olyan elszántan játszott, hogy kedves, hogy végül valóban kedves volt. Nemrég végzett, még élt benne a mi mostani élményünk. Velem valamivel többet beszélgetett, én voltam a házigazda. Törődő báty, kicsit felülről, kicsit lemosolyogva. Egy hossz előnnyel, de éreztetve, hogy ez az előny behozhatatlan.

Azután a Körúton találkoztunk ismét. Kérte, kísérem el a Madách Színház melletti női fodrászatig. Ott az utcáról benézett, megnyugodott, és elbúcsúztunk. Ez a rövid sétánk egyértelműen privát volt. Kapcsolatunkban - látszólag - több volt a magánjelleg. Döntőnek látszott számára az emberi megfelelés. Azt hiszem, innen ered az az álláspontom, hogy szerződteskor két szempontot érvényesítek: ötven százalék tehetség, ötven százalék emberi tényező.

Színházi érdeklődésem nem Kazimir felé mozdult. Minden energiám, stréberségem a Nemzetire és főleg Martonra irányult. Elvégeztem

Venczel Vera a Rámájában

a Főiskolát, Kazimir hívott a Tháliába, Marton a Nemzetibe, és én az utóbbit választottam.

Rövidesen kirúgtak, és jelentkeztem Kazimírnál.

A Tháliában kicsi szobája volt. Az íróasztal mögött és előtt egy-egy szék. Aki az ajtón bejött, nem nagyon tudott elhelyezkedni. Valójában csak az íróasztal mögött ülőnek nyújtott komfortérzést. Nem szerződtetett le. Hozzam helyre az ügyeimet - mondta.

Amikor már az ajtóban álltam, akkor ígérte: „majd jövőre.”

Tíz év alatt minden fontos közlendőt akorra tartogatott, amikor én már álltam, és ő még ült. Fontos témákba ne bonyolódjunk bele. A mosoly még megvolt, de a bátyi hang halványult. Kollegialitásról nem lehetett szó.

ként és elhagyott fiúként nem éltük meg igazán a történetünket. Nagypámnak Egrit tekintettem. Ez kisgyerekkoromban kezdődött, és az ő haláláig tartott.

Karcsi a bátyám volt, aki az apa távollétében, a nagypával időnként konzultálva foglalkozott és törődött velem - az ő igazságai, természete alapján.

Személyiségünk kialakulásában nagy szerepet játszanak a genetikai adottságok, a családi háttér. De az ő személye elsősorban az elmúlt fél évszázad politikai történéseiből értelmezhető. Harcai, driblizései alakították ki aktív, politizáló, érzékeny személyiségét.

házba, a *Marióhoz* játékmesternek. Azt akarta, hogy a színészek megismerjenek. A próbákat hosszú lötyögés előzte meg, de amikor megkezdődött az érdemi munka, Kazimir nagyon ügyes volt, gyors, praktikus, szellemes. Kellemes, barátságos, de nem bratizós hangulatot tudott teremteni. Rendezőként a munka első periódusában visszakérdezett: mi nem tetszik a szövegben, az ő rendezői gondolataiban; kétkedett és válaszolt.

Tovsztonogov azt mondta neki, hogy egy darabot két hét alatt kell megrendezni. De ezt a két hetet meg kell előznie körülbelül egy hónapi munkának.

Nagy Attila (Tót), Hacser Józsa (Ágika) és Latinovits Zoltán (Őrnagy) Örkény darabjában (Koncz Zsuzsa felvétele)

apaságról sem. A kettő közti területen keresett egy hangot, amelyet szakmailag sosem talált meg. Emberileg viszont igen. Azt hiszem, hamar megszeretett, és viszont.

Ezen a pályán mindenkinek apakomplexusa van. Valakivel azonosulni akarunk, valakit utánozni akarunk, valakitől tanulni akarunk. Az apa eszméi, stílusa, életvitele, zakói minták és eszmények. Az apa néha megtagadja vagy elengedi fiát, vagy a fiú lázad föl. Ez a komplexus talán akkor szűnik meg, amikor az ember maga is apa lesz. Az én apám Marton maradt. Még akkor is, ha elvált apa-

Minden politikai fordulatot túlzott intenzitással élt meg. Volt benne ironia, de a napi helyzetektől való függőségét abszolútnak tekintette. Elfogadta a történelem ítéleteit.

A *Nyár és füstöt* rendeztem Pécsen: Halász Judit és Polónyi Gyöngyi játszották többek között. Pesten vendégszerepeltünk az előadással. Kazimir megnézte, és utána sétáltunk a Nagymező utcában. Nem mondta, hogy leszerződött, de úgy beszélt velem, mintha már a Tháliában volnék.

„Ez vidéken elmegy, de Pesten kevés lesz.” Ez volt a lánykérés. Elhívott a Körszín-

1965 nyarán a szobájában ültünk, és a következő évről beszélgettünk. Tudta, hogy egy színházat először ki kell találni, és ehhez kell író, színészt illeszteni. Es egy kicsit mindig meglepni a közönséget, a közvéleményt, a társulatot. „Mindig máshova lépni, mint ahova várják.” Sem a Thália Színház, sem a Thália Stúdió idáig nem volt méltó módon elemezve, értékelve. „Meg akarod rendezni a *Godot-t*? Gyere.” Bementünk a háziszínházra. Rendetlenség, bútorok, rossz világítás. „Ez lesz a stúdiószínház.” (Így alapítottam meg később Nyíregyházán, egy raktárban

a Krúdy Színház.) Tehetséges volt, átszel-
lemült. Döntése színház történeti jelentőségű.

A hatvanas évek színháza gazdag, sokszí-
nű, erőteljes.

Egy jelentős generáció még javában dol-
gozott - Major, Marton, Várkonyi, Pártos,
Egri, Horvai -, de már jelen voltak a fiatalok
is: Kazimir, Szinetár, Adám, Vámos, Békés,
Kazán. Es a pompás, szeniális színészek.

A báty a régi kocsját kiglancolva, generá-
lozva odaadja az öccsének. Mindenki jóked-
vű, elégedett. De ő ezt a kocsit néhányszor
visszavette. Annak ellenére, hogy nekem ad-
ta, saját tulajdonjogát az én jogaim fölé he-
lyezte. A *Godot*-t én rendeztem, de néhány
helyen beletunkolt, hogy ő is jelen legyen.

A társadalomban aktív, politizáló, morali-
záló színházat akart csinálni. Csinálta is,
hosszú ideig kitűnően. Megszerzett színházá-
nak egy relatív mozgásteret, amelyet felelős-
ségteljesen, tehetségesen használt ki: *Rozs-
datemető, Tóték, A helytartó, Bartókiana.* A
stúdióban *Godot, Peer, Bálanya, Komám-
asszony, Sírő és kakakó* stb. A politikai
színház egy lehetséges és hasznos változatát
teremtette meg. Utóbb szórakoztató színházát
mérsékeltebben kedveltem.

Koncepciózusan, jó színházvezetőként in-
dított el: írókkal való közös munkára serken-
tett, részt kellett vennem mindenben. Egész
napomat a színházban töltöttem. De a folyta-
tás már nem állt érdekében.

Be akartam kerülni a Főiskolára tanársegéd-
nek. Úgy csinált, mintha segítene, de taccsra
játszott. Végül is Nádasdy elé kerültem. Azt
hittem, Nádasdy alig emlékszik rám. Téved-
tem. Mindent tudott rólam. Szenvedélyes te-
norján kiabált velem. „Hogy kerül maga abba
a soganante avantgárd színházba, maga egy
klasszikus gondolkodású ember?!“

Az első szezon végén egy alkalommal a
Fészek eszpresszójában kávéztunk. Elmond-
tam Kazimirkának észrevételeimet a

színház- ról, önmagamról. Hallgatta. Lázrózsák
jelentek meg az arcán, bőre fényes lett, tekint-
ete ideges. Éreztem, hogy veszedelmes
irányba haladok, de befejeztem. Gyorsan fi-
zetett, és otthagytam. Válságba került a kap-
csolatunk. Megértettem, hogy itt rigorózusabb
játékszabályok érvényesek. Barátkozás,
gőzfürdő az egyik oldalon, de a másikon a
status quo merev betartása. Később, már az
„olvasás” időszakában egyszer azt mondtam
neki: „Karcsikám, emlékeztetlek, hogy Mali-
novszkij seregei engem is felszabadítottak.
Nem egyedül a te kedvéért jöttek be.” Ezeket
nagyon szerette. A humorérzéke mindig
működött. A *Godot* bankettjén, a New York
kávéházban édes felesége, kit annak idején a
fodrászatban lestünk, azt mondta nekem, úgy
gondolom, maga el fogja viselni a férjemet,
mert jó humora van.

Jellegzetesen a kor, Pest szülötte. Tehet-
ségével és gyengéivel, vonzó és ingerlő tulaj-
donságaival. Megtanult mindent, amit itt ak-
kor lehetett. Mestereitől, barátaitól, ellensé-
geitől, a művekből, melyeket rendezett. Élete
végéig tanult. Műveltsége aktuális volt,
zsurnalisztikus, azsúrban a történelemmel. De
intelligenciája mély és erős. Tájékozott volt és
érdeklődő, gyorsan átlátott, gyorsan reagált -
egy kicsit banálisán. Nem figyelt a
„mellékesre”, a lényegre akarta megragadni -
kicsit mindig ízléstelenül, és mondta, akár
kérdték, akár nem.

A főpróbákön okos, színházias megjegy-
zéseket tett. Feladatokat adott. Nagyon sze-
rettem ezeket a megbeszéléseket. Tudott di-
csérni. Ha tetszett neki, amit csináltam, elis-
merte. A színház fiataljaival jól bánt, és az
idősekkel is.

A *Bálanya* bemutatója jelentős társadalmi
és színházi esemény volt. Megjelent „tout
Paris”. Valamilyen kongresszus miatt több
jelentős orosz rendező is. Ravenszkiyre em-
lékszem: alacsony, nagy fejű ember. Igazi,
komoly sikert arattunk. Szünetben Kazimir
behívott, és életünkben először és utoljára ki-
abált velem. Valami mondva csinált témában.

Nem jól tűrte ezt az estét.

Rémes történelmünk, szeniális Pestünk és
színházi életünk teremténye: okos, önző,
ügyes, érzelmes, féltékeny, bőbeszédűi és
magával ragadó. Olyan lett, amilyen lehetett,
sőt, egy kicsit több is. A Major Tamás, Feld
Zsigmond, Kassák Lajos által határolt há-
romszögben helyezhető el. Szobájában állok
az ajtóban. Elmenőben: „Te jó igazgató le-
szel.” Nem értettem, amit mond. Ugy érte-
lmeztem, hogy ő, helyesen, kevésnek találta
azt, hogy valaki rendező. Azt akarta, hogy
több mindennel foglalkozzam, és ennek egyik
változata, hogy valaki nem csak rendező -
igazgató is. Azért jöttem el a Tháliából, mert
igazán csak a stúdióban rendezhettem. Egy
Moraviával (rossz darab volt) nagyon
megbuktam. Úgy éreztem, tehetségtelen va-
gyok. Elmenekültem.

Évekkel később a Gellért-gözben ültünk, az
egyik medencében. Azt mondta: „Sajnálom,
hogy elmentél.” Es sírni kezdett. Máskor:
„Nem hívtalak soha vissza, mert úgy éreztem,
hogy neked így jobb lesz.”

Politikailag hűséges volt és becsületes.
Szegény családban született. A szocializmus
kitanított, hírneves, sikeres művész lett. Ő
ezért hálát érzett. Hitt egy humánus, szociális
rendszerben.

Hihetetlenül pontos volt, mindenhova
előbb érkezett. Fontosnak tartotta, amit csi-
nál, és fontosnak tartotta önmagát. Küldetés-
tudata volt.

A gözben masszírozás közben iszonyato-
san nyögött, és rémes arcokat vágott. Egy al-
kalommal a tortúra alatt mondta: „Konzerva-
tív rendezőnek indultam. Aztán rájöttem,
hogy senki érvényes nincs az újító oldalon, és
ezt meg kell gyökereztetni a magyar szín-házi
életben.” Így lett az, aki, a piac reális
elemzésével.

Gőzbe sokat jártam vele, Egrivel is. Egri
konceptiózus fürdőző volt: forró vízben
kezdte, hidegben fejezte be. Kazimir össze-
vissza járkált a medencék közt, és egyfolytá-
ban beszélt.

Nagy telefonáló volt. Telefonja, mint a
tengeraltjáró periszkópja az óceánban.
Életjeleket adott. Szeretett locsogni, de társa-
logni is tudott. A legértékesebb gondolatai
előtt szünetet tartott, elhallgatott. Tehetséges
mindig valaki kedvéért tudott lenni. („Ki kell
találni, hogy kiért megyek be a színházba.”)
Egyszer Karinthy Cinivel találkoztam a Ru-
dasban. Gratuláltam, hogy Marcit fölveték a
Főiskolára. Azt válaszolta: „Nem örülök, ez
egy tragikus pálya.” Valóban. Gyanúsán sok
köztünk az önevilkos és a „kvázi”-önevilkos.

És nem a sikertelenekek közül. Sőt. Egy eszmét
kívánunk i egyalósítani, és ennek útján fatá-
lisan ütközhetünk vagy fatálisan együttmű-
ködhetünk a politikával. Mindkét lehetőség -
sok esetben a művész mindkettőt átéli - tra-
gikus életperspektívát és kétes művészi pá-
lyát jelent et.

A nyíregyházi színház a Tháliában
vendégszerepelt. Páskándi *Lélekharangját*
játszottuk. A előadást én rendeztem. Utlem
az igazgatói áholyban. Egyszer csak
megjelent Kazimir. „Karcsikám, nyugodtan
menj el, semmi go d.” „Nem képezed”,
válaszolta. Es leült kabátban. Elkezdődött az
előadás. Kicsit nézt 'k, majd megszólalt: „Te
jó Isten, ez jó! Mit csináljak?” „Karcsikám,
nyugodtan menjél el.” Felállt és kiment.

Változó arcok.

Vidám, ekete szemek, lobogó hajú KISZ-
titkár.

Hatalomvágyó, erőszakos, hízásra hajla-
mos káder , ideges tekintet, néhanap szem-
üvegen.

Rózsás arcú, malamudi bácsi, jóságos fehér
rendező Mikulás.

1999. december 12-én, vasárnap délelőtt fel-
hívott a Kossuth rádió egyik munkatársa, és
közölte, hogy meghalt Kazimir, beszéljek ró-
la a Déli Krónikában. Rendezői családfám
legfiatalabb tagja is magamra hagyott. Egri,
Marton, Kazitnir halálában van hasonlóság.
Az öngyilkosság vagy a „kvázi”-öngyilkos-
ság a testi és mentális önfeladás különböző
variációi.

Valószínű, hogy mindenki akkor hal meg,
amikor meg kell halnia.

2000. január 10-én éjjel egy örült felgyúj-
totta a Köt színházat.

Halála előtt egy héttel még beszélünk
telefonon. Követelődzött, veszekedett,
visszautasította az egészet, és kikeréte magának.
A becsapott Lear király üvöltött. Sovány lett,
kicsi és hajlott. De - az utolsó heteket
leszámítva -, mosolygott. Nem akarta, hogy
lássuk, becsapták, nem ezt ígérték neki, nem
ez jár neki. Az utolsó telefon azt jelenti, hogy
azt élte át, nem törődünk vele, nem érdekel
minket. De ezt majdnem tíz évig nem mutatta.
Nem akart kellemetl lenni. Mélyen
intelligens volt.

Tragikus pálya.

Összegezve: több lettem Kazimirtól. Kel-
lemetlen, szigorú módján kényszerített, hogy
megtaláljam és járjam az utamat. Igazgatói
gyakorlatomban biztos, hogy jelen van az a
tíz év, amit vele töltöttem.

Sokáig úgy gondoltam, hogy szakmailag
kevesebbet kaptam tőle, mint ami járt volna
nekem. Később finomítottam az álláspontomon.

Mindvégig vonzódtunk egymáshoz. Jól
tudunk beszélgetni, gőzbe járni, kérdezni és
válaszolni egymásnak.

Kritikus helyzetekben megtaláltuk egy-
másat.

Azt éljük meg - mi rendezők is -, hogy
mennyire különbözőünk egymástól. Lehet,
hogy az a nehézség, hogy riasztóan hasonlí-
tunk.

Tragikus pálya.